

Márai Sándort levelező taggá választják (*Kanonizálás és/vagy kisajátítás*)

„Csak a szabadság légköre termékeny: igazi műveket szül és hozzá való közönséget.”

(Márai Sándor)¹

Márai Sándor kanyargókkal teli pályája optikai csalódásokban gazdag. A külső történet fokozatos beérkezést beszél el: a politikailag felfogható (első) emigrációtól kezdve a hivatalos elismerésig, a külföldi tudósító státustól a belső munkatársi pozícióig, a kísérletező költőtől a sokat utánzott, népszerű prózák és drámák szerzőjéig. Mintha 1944-ig szabályos írói karriert kísérhetnének figyelemmel, szemmel tartva Márai életét és könyveit, tágabb értelemben vett közéleti megnyilvánulásait. Ebben a tézissé válható feltételezésben megerősítenek részint azok a kevésbé esztétikai vonzáskörbe sorolható gyanúsítgatások és támadások,² amelyek Márait a szélsőjobb és a szélsőbal felől érték,³ részint azok a kritikai megnyilatkozások, amelyek egyfelől az 1940-es esztendőben fogalmazódtak határozottá a Márai-stílussal szemben, másfelől azok a Márai-magatartást egyoldalúan és irodalompolitikailag irányítottan bíráló fejtegetések, amelyek a Márai képviselte polgári attitűd és irodalma érvényességét (és korszerűségét) kérdőjelezték meg. Leegyszerűsítve: a növekvő olvasottság, a mind szélesebb körű befogadás és az ebben a folyamatban hivatalosságba kerülésre törekvést látó gyanú szinte az 1930-as évek közepétől velejárája a Márai-pályának; minek következtében az 1945 után irányított Márai-ellenesség korábbi előfeltevésekre alapozódott. Alig titkolt célja szerint: Márainak nemcsak a hivatalosságból, irodalomtörténeti-kritikai helyéből való eltávolítása, hanem lényegében teljes kiiktatása egy egészen más rangsor szerint fölépített-megszervezett irodalomtörténelemből.

Minden írói pálya során fölfedezhető a törekvés önnön el- és befogadtatására: annak tudatosítására, hogy a szerző által képviselt irodalomnak részt kell kapnia (nem egyszerűen az irodalmi életben, hanem ennél tágabb körben, így) az irodalmi mechanizmusban. Valójában minden egyes szerző törekszik az elismertetésre, és annak tudomásul adására-vételére is, amit Milan Kundera egy helyütt ekképpen fogalmazott meg: „...a történelem folyamán egy-egy művészet fogalmát (mi a regény?), akárcsak fejlődésének irányát (honnan jön, hová tart?) minden művész, minden új mű újra és újra meghatározza és újra-meghatározza. A regény történetének értelme ennek az iránynak a keresése, állandó megteremtése és újrateremtése...”⁴ Kundera Rabelais-ből indul ki, akinek fő művét a belőle merítő utókor alkotta regény-

nyé (Sterne-től Chamoiseau-ig),⁵ azaz beillesztődött a „regény történetébe”. A kortársi kritika regényelemzései abban a viszonyrendszerben gondolkodnak: megsérti-e a kimondatlan/leíratlan elvárásrendet az új mű; belőle, felőle értelmezhető-e a regénytörténet (több százados) eseménysora? Márai kritikai befogadása jó darabig – a természetes kételkedések ellenére – töretlennek mondható, a körülötte kialakult-szerveződött „legenda” is fokozatosan épült, és ehhez természetszerűleg, akarva-akaratlanul, hozzájárult maga az író is. Szerepvállalásai, illetőleg a szerepek elutasítása, önlegitimációs törekvései (újságíróként nemcsak bel- és külpolitikai problémákról írt, hanem kritikusként is tevékenykedett, nyelvművelői munkásságot is kifejtett, irodalompolitikai ügyekben szintén igen határozott véleményt nyilvánított stb.) írói profilt rajzoltak ki; részint olyat, amelyet maga tervezett meg (a szerepléstől fokozatosan elzárkózó, műhelyében rejtőző, nem szívesen nyilatkozó alkotót), részint olyat, amelyet újságcikkeiből és nem utolsósorban a *Színházi Életből*, a *Déliházból*, a *Film*, *Színház*, *Irodalomból* olvastak ki az írói pálya minden apró részlete iránt érdeklődő olvasók. Az olyan típusú műveket, mint az *Egy polgár vallomásai*, a *Napnyugati őrjárat* vagy a *Kassai őrjárat*, nagy valószínűséggel nem kizárólag „fikció”-ként, szépirodalomként olvasták, hanem benne szerzői önéletrajzot, „vallomást”, ha úgy tetszik; dokumentumot kerestek és találtak. Márainak ez a kettős értelmezése – a regénytörténet folytatójáé és az érdekes személyiségé, aki önéletrajzban, naplókban, útleírásokban leleplezi önmagát (e művek egyes szám első személye magáé az íróé, nem pedig az író által létrehozott elbeszélőé) – már korán jellemzi a Márai-befogadást. S ez egyfelől hangsúlyozott különállást biztosít számára, másfelől – ugyanakkor – felkínálja (a hivatalosság részéről is) a be- és elfogadtatás lehetőségét.

Különállás olyan értelemben, hogy elsősorban az *Egy polgár vallomásai* zárófejezetében látszólag egyértelműen kijelöli (az író és/vagy az elbeszélő) a maga helyét a világban, illetőleg az irodalomban, és ennek révén a maga hagyományértelmezését is körülírja. Olyan művész járja a maga útját, aki pontosan tudni látszik ismeretei körét, sőt világnézeti elkötelezettségének (azaz a pártoktól, a napi érdekektől való függetlenségének) jelentőségét és gondolati megalapozottságát. Valamint az egyetemessé mélyült válság periódusában a nyelvnek és használatának problematikus voltát, miből is következhet a főntebb már érintett nyelvművelő/-védő munka vállalása, de éppen úgy következhet a saját nyelv szembeállításának is a triviálissá sekélyesedett és más írói nyelvekkel szemben.

Mindezzel jórészt párhuzamosan a(z írói) lét külső eseményei mintha más sugallnának. Az aligha lehetne vitás, hogy Márai jó darabig még a *Nyugat* körével sem (legfeljebb egyes munkatársaival) tartott fenn kapcsolatot. Inkább adott egy kis ideig *A Töllba* írásokat, illetőleg az 1930-as évek közepéig harcos irodalmi és nem csak irodalmi ellenzéki hangokat hallatott. Ám az 1930-

as esztendők közepén nem pusztán Babits Mihállyal enyhült majdnem baráti-
 tivá korábban kisebb feszültségekről tanúskodó kapcsolata,⁶ hanem a kortár-
 sak igen furcsállták, hogy az *Ujság*ból Kosztolányi Dezső halála után a *Pesti
 Hírlaphoz* lépett át – bár Varannai Aurél emlékezésének ama passzusa⁷ alig-
 ha bizonyítható, mely szerint Márai karrierjét építendő lépett volna át a liber-
 ális laptól a szerinte „színtelen kormányparti”-hoz (ugyancsak Varannai
 emlékezik olyképpen, hogy Márai a választásokon a szociáldemokratákra
 szavazott volna; ezt az állítását sem lehet bizonyítani, de a magam részéről
 Márai későbbi megnyilatkozásai alapján lehetségesnek vélem).⁸ Az azonban
 bizonyítást keltett, hogy Márait nemcsak tagjává választotta a Kisfa-
 ludy Társaság, amellyel szemben – nem is oly nagyon régen – állást foglalt,
 hanem Márai elfogadta ezt a beválasztást, székfoglaló előadást tartott, s a to-
 vábbiakban – igaz, szerény mértékben – részt vett a Társaság munkájában.⁹
 Annak a Társaságnak lett Márai tagja, amely ugyan igyekezett nyitni a *Nyu-
 gat* irányába, de amely alapvetően konzervatív nézeteit nem adta föl. Az meg
 kíváltképpen érdekesnek minősíthető, hogy Márai baráti kapcsolatba került
 Voinovich Gézával, mint ezt levelezésük igazolja.¹⁰ Bár el kell ismernem,
 hogy Márai Arany János-tiszteletének is lehetett ebben némi része. A Kisfa-
 ludy Társaságtól egyenes út vezetett a Magyar Tudományos Akadémiáig,
 miközben Márai (nem karrierizmusból!) munkatársa lett a Herczeg Ferenc
 nyolcvanadik születésnapjára készített ünnepi tanulmánykötetnek (Szabó
 Lőrinc társaságában),¹¹ s akadémiai ajánlóinak névsora Márainak a hivatalos-
 ság részéről történt elfogadását tanúsítja. Herczeg Ferenc mellett Voinovich
 Géza, Szász Károly, Pukánszky Béla és Csathó Kálmán írta alá az ajánlást,¹²
 amelynek szövegét érdemes lesz majd alaposabban szemügyre vennünk.
 Egyelőre részösszefoglalásul állapítsuk meg: Márai művei 1929-től folyama-
 tosan, több kiadásban jelentek meg, s kivétel nélkül mindegyik, bár külön-
 böző mértékben, erős kritikai visszhangot mondhatott a magáénak – még új-
 ságcikkei egy részének egybegyűjtése is lehetővé vált (*Bolhapiac, Kabala*), re-
 gényei mellett novelláskötete is napvilágot látott. Mindez, főleg akkor, ami-
 kor a Révai lett kiadója, íróársaihoz képest meglehetősen anyagi jólétet bizto-
 sított számára. S bár nemcsak elismerő bírálatokban volt része, a „hivatalos-
 ság” egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett. *r.r.* (azaz Császár Elemér) a
Budapesti Szemlében ismertette a *Bébi, vagy az első szerelem* című regényt, *Egy
 új regényíró* főcímmel, korántsem elutasítólag.¹³ A mű „belső igazság”-át em-
 legeti; azt, hogy „Máraiban határozottan van tehetség – írókészség meg ép-
 pen –, de művészi érzéke még nem tisztult ki...” S amit kifogásol: „Fölösle-
 ges epizódokkal, henye alakokkal terheli túl a mesét, s magát a cselekvényt
 csak a regény derekán indítja meg – [...]. Nagyobb baj, hogy szeret túlozni
 [...]. S már több a túlzásnál, lélektani képtelenség, s kockáztatja a regény ha-
 tását...” Császár tehát nem fogadja ellenségesen az „új regényíró”-t, s az a
 meglátása, hogy a regény fölvezetése túl hosszú, állandóan visszatér a

Máraitól írók fejtegetéseiben.¹⁴ Azt azonban kiegészítésül meg kell jegyez-
nem, hogy több mint tíz esztendő telik el, míg újra Márai nevére bukkanha-
tunk a *Budapesti Szemlé*be belelapozva. Előbb *Panoptikum* című összeállítását
olvashatjuk 1942-ben, 1943-ban adja közre itt *Az író és a nemzetnevelés* című
előadását, 1944-ben itt jelenik meg akadémiai székfoglalója: a később kötet-
címmé előlépő *Íhlet és nemzedék*, illetőleg a *Marcus Aurelius*ról szóló írás.
A *Vendégjáték Bolzanóban* ismertetésére már 1940-ben sor kerül, az *Ég és földé-*
re 1942-ben, a *Sirályéra* 1944-ben; Rédey Tivadar *Három színházi bemutatójá-*
ban Márai premierjéről is szól (1943-ban), s Márai két ízben kap színdarab-
jaiért akadémiai díjat. Egyszóval a hivatalos beérkezés szinte tökéletesnek
mondható, tőle és róla publikál a korábban messzire elkerült, talán látóköré-
be sem jutott *Budapesti Szemle*.

Kérdés, mivel szolgált rá minderre írónk? Ha írói-újságírói pályájának az
1930–1940 közötti évtizedét tekintjük át, következetesen antifasiszta maga-
tartás olvasható ki újságcikkeiből,¹⁵ emlékezetesen bátor magatartása az
ausztriai események „lereagálásakor”; s bár az *Újságban* határozottabb a
hangnem, a *Pesti Hírlap*ba írva is okot ad majd a cenzúrának a betiltásra.¹⁶
Ami pedig az irodalompolitikát illeti, vitathatatlan az évtized közepén köze-
ledése a *Nyugathoz*. 1930-ban erőteljesen bírálja Hankiss és Juhász franciák
számára készített könyvének egyoldalúságát: „reakciósan igazságtalanok
mindennel és mindenkivel szemben, személlyel és eszmével szemben, mely
a tanári konferenciaszobába laposított magyar világkép kereteibe nem il-
lik”;¹⁷ 1932-ben a Pen Klub körül kirobbant „botrányban” a „reakciós kisebbség”
ellen, Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula mellett foglal állást,¹⁸ 1936-ban
kiáll az üldözött Karl von Ossietzky mellett, és szembefordul a korábban szí-
vesen olvasott Knut Hamsunnal, aki megtagadta a közösséget Ossietzky-
vel.¹⁹ Ugyanebben az esztendőben írja: „Olyan társadalomban akarok élni,
ahol nem változó divatok döntik el, hogy mi az író toll számára a »közérdek«,
hanem a sarkcsillag-biztonságú, örök törvény...”²⁰ még mindig 1936-ban kö-
szönti a *Magyarország felfedezése* sorozatot, kiemeli Veres Péter könyvét, *Az*
Alföld parasztságát. Egyébként Veres meglátogatta Budapesten Márait, egy óra
hosszat beszélgettek.²¹

Ezek mellé a szinte taláalomra kiválasztott és bőséggel szaporítható zsurnai-
lisztikai megnyilvánulások mellé lehetne tenni például a *Napnyugati őrvjárat-*
nak a nyugati demokráciák életrendje mellett tanúskodó oldalait. Nem is
szólva *A kassai polgároknak* a színpadról szóló üzenetéről, amely a jog, az
európaiság, a gonosznak való ellenállás tanulságát hirdette. Úgy lehetne
talán fogalmazni: a Márai-életműben a korai korszaktól kezdve az utolsó
naplórészletekig egy olyan polgártudat és -eszmény kap művészi formát,
amely valójában különbözik attól a „hivatalos” irodalom-elképzeléstől,
amelynek mind a Kisfaludy Társaság, mind az Akadémia „illetékesei” a leté-
ményesei voltak. Már most előlegezem: akár néhány következtetést is le-

vonhatnánk abból a tényből, hogy Márai székfoglalójakor a beiktató beszédet nem az irodalomtörténész, az egykor Ady Endréről és a legújabb magyar líráról könyvet szerző Horváth János, hanem az irodalomtörténészből nyelvtörténésszé lett osztályelnök: Pais Dezső mondta el. S bár Márai és a Társaság, valamint Márai és az Akadémia között a taggá választással létrejött a kompromisszum egy fajtája, a tagok többsége és Márai között nem halványodott el a különbség. S ha a személyes viszonyt tekintve Herczeg, Csathó és mások meg Márai között nem volt is ellentét, irodalomfelfogásban nem közeledtek egymáshoz. Annak ellenére sem, hogy Márai értékelése Herczegről sokkal méltányosabb volt, mint az 1945 után berendezkedő új hivatalosságé. Ehhez hadd tegyem hozzá: Márai Sándor csatlakozott azokhoz, aki a *Nyugat* megszűnését követően olyan folyóiratban gondolkodtak, amely legalább részben segítette áthidalni a magyar irodalom megosztottságát; a *Magyar Csillag* munkatársa lett, és még azzal a Kodolányi Jánossal sem tagadta meg együttműködését – legalábbis egy közös nyilatkozat erejéig –, aki nemigen nyilatkozott róla elismeréssel.²²

Többféleképpen magyarázható Márai részvétele egymással igencsak ellentétes intézményekben. A „mindenhová”, tehát sehová sem „igazán” tartozó Márai magatartására lehetne illeszteni Kosztolányi művésztörténetének egyikét, a homo aestheticusét, aki csak a rigorózan és mereven moralizáló egyoldalúságával és kizárólagosságra törekvésével nem vállal közösséget. Tetszetős, ám feltehetőleg erősen vulgarizáló értelmezéshez vezetne ennek végiggondolása. Annál is inkább, mert Márai éppen az 1940-es években (és ennek majd akadémiai székfoglalójában is tanújelét adja, tapintatosan, ám félreérthetetlenül!) a *Jónás könyvében* körvonalazott magatartás és megszólalás szellemében cselekedett, akár nemzetnevelési röpiratára, akár újságcikkeire gondolunk. A kettészakadt irodalom problémája mindig foglalkoztatta, az 1930-as években Babits és a nyugatosok mellé állt, azután lépett be a Kisfaludy Társaságba, hogy előtte már többen a *Nyugat* köréből szintén tagjai voltak. A *Nyugat* megszűnésével pedig joggal érezhette úgy, hogy a hagyománytörténésben erőszakoltan előidézett diszkontinuitás jött létre, amely mindenképpen nehezíti az együvé tartozó, bár világnézetileg és esztétikailag más parton álló írók összefogását. S bár azt feltehetőleg sosem gondolta, hogy közvetíthet az MTA-ba választott írók és a *Magyar Csillag* szerzői között, és erre a közvetítésre egyik részről sem mutatkozott igény, személyében példázhatta a sok helyen számon tartott, számba vett, de szellemi függetlenségét őrző író esélyeit egy sokféleképpen megosztott korszakban. Óvatosan fogok fogalmazni: nem tartom teljesen kizártnak, hogy Márainak a Társaságba, majd az Akadémiába beválasztásával az „illetékesek” messzemenő irodalompolitikai célt tűztek ki maguk elé, de azt kizártnak tartom, hogy Márai oly naiv lett volna, és oly járatlan a magyar irodalom működési/működteté-

si rendszerében, hogy tétlen szemlélője vagy áldozata lett volna valamiféle, személyét érintő manipulációnak.

Néhány megjegyzés még mindig szükségesnek tetszik az akadémiai válsztás és az ott leírtak/elhangzottak elemzése előtt.

1) Bár elsősorban Márai megnyilatkozásaira lehet támaszkodni, nemigen szükséges kételkedni több ízben megírt, hangoztatott bon mot-ja „őszinteség”-ében: a beérkezés gyanús voltáról van szó, arról nevezetesen, hogy a siker oka többnyire vagy általában a félreértés. S az ilyen típusú siker – ez olvasható ki írásaiból – végigkísérte pályáján. Kérdés persze, miféle sikerre céloz írónk. Alig mérhetőre – olvasom ki költőkről, írókról közzétett cikkeiből. „Úgy látszik, egy költő nemcsak az, ami a műve. [...] De egy nagy szellemi jelenség, a jelek szerint, nemcsak az, amit írt” – állítja Byronról szólóvást. „Az európai irodalom egyik legnagyobb írója itt élt közöttünk, s voltak évtizedek, mikor idehaza éppen csak eltűrték és megbocsátották neki, hogy él és író” – ki találná el, hogy ez a *Móricz Zsigmond hagyatékában* olvasható? „Hogyan értékelik ma hazájában Büchnert, az embert és író, aki meghalt, mert nem akart szabadság nélkül élni?... Nem tudjuk. Csak idézzük emlékét, mert alkalom van reá, s mert szükséges is.”²³ Három változat az írói utóéletre, amely a „siker” vonzaskörébe aligha sorolható be, viszont amelynek önértéke helyettesíti a sikert, amely ez esetben nem következett el, vagy nem *akkor*, amikor időszerű lett (volna), s főleg nem „úgy”. Ami viszont azt eredményezi, hogy az említett szerzők nem ott foglalnak helyet egy képzeletbeli – univerzális – Pantheonban, ahol – Márai szerint – kellene. Efféle félreértéseknek a kortárs kritika is oka lehet, amikor nem számol egy mű helyi értékével – vagy csak azzal számol.

2) Egy mű, egy író sikertörténetében külsőségek, „irodalmon kívüli” tényezők is szerepet játszhatnak, olykor a leginkább ilyenek. Márai nem szívesen volt interjúalany, mert tartott attól, félreértik szavait. Megnyilatkozásainak manipulálása végül is olyan értelmet kölcsönözhet aggályosan kigondolt mondatainak, amelyek kielégítik ugyan a mindig „szenzáció”-éhes közönséget, de amelynek az ellenkezőjét gondolta, mondta, írta/írja. S itt kétfelé ágazik a mondandó: az újságírók felületessége, felelőtlensége az egyik veszély-lehetőség, a másik sokkal mélyebbről eredeztethető, a szavak használati értékének elveszése, a szavak kiüresedése, a szavak kommunikációs esélyeinek csekély volta. Az áhítat nélkülivé lett korszakban a kisebb érték megsemmisítheti a számottevőbb értéket (ez Broch megfigyelései közé tartozik), s az írástudók árulása egyben az irodalmat a könnyebb ellenállás irányába terelte. Márai nem a nyíltan üzletszerűséget vállaló irodalomtól félt, a „regénygyáros” Edgar Wallace halála alkalmából így elmélkedik: „Wallace sokkal becsületesebb volt, mint azok az álszakállas irodalmi ügynökök, akik színleg a literatura passepartoujával jutnak el a népszerűséghez, s arrogáns csomagolásban és ezüstpapírban ugyanolyan izét árulnak, mint ez az angol nagy-

iparos, akinél sokkal rosszhiszeműbbek [...]. Gyáros volt, tervező, munkás és kereskedő egy személyben [...] korrekten, ügyesen és jóhiszeműen a kor szellemtelenségéből csinált üzletet. Ő volt az írástudatlan, aki csak árult, ellettében az írástudókkal, akik elárultak.”²⁴

Aligha meglepő, hogy Márai kissé riadtan figyelte, mint lesz „divatos” íróvá; az ő eszménye az írók írója volt, Krúdy Gyula: „Csak az írók szektája becsülte s az a néhány olvasó, aki annyira ért a betűhöz, mint az írók közül is kevesen.”²⁵

3) Márai többször visszatért az írói munka megítélése mértékegységének a kérdésére. Ezt a mértékegységet az *ellenállásban*, a nietzschei értelemben vett korszerűtlenségben jelölte meg. Másképpen talán úgy írható ez körül, hogy a divatossal, tetszetőssel, ál-modernnel szemben (igaz, ezek a megélhetés biztonságát kínálják) a látszólag hagyományosba kell térni, meg kell őriznie az írónak saját műfaját. „A tetszetős műfajok mindenfelé szívesen fogadják bérbe a zseniket; a film, a könnyű színház, az olcsó irodalom természetesen gavallérosabban fizet a meghódolt szellemnek, mint a zord prófétáknak, akik unalmas és érdektelen magányukban kellemetlen remekműveken törik fejüket [...]. A világ nem jutott volna oda, ahová eljutott, ha a szellem embere nem hódol meg feltétlenül a pénznek [...]. Jellem és önfeláldozás nélkül emberi zseni nem alkotott még nagyot...”²⁶

Talán ennyi elég annak dokumentálására, mily messze helyezkedett Márai attól a „hivatalos” irodalomfelfogástól, amelynek intézményeit belépésével – részben – legitimálta, illetőleg mennyire másképpen volt ő „korszerűtlen”, mint a „hivatalos” irodalom.

A kérdés továbbra is kérdés marad: mit vártak egymástól? Hogy miért éppen Máraira esett a választás (és nem korábban Kosztolányira például), arra nem könnyű válaszolni, jóllehet a probléma éppen Pais Dezső beiktató beszédében merül föl, méghozzá kissé váratlanul. Az sem teljesen világos, hogy Máraival együtt miért Zilahy Lajos volt a másik jelölt,²⁷ aki korábban ugyan közvetítői szerepben tűnt föl a kormányzat és az írók között, s később látványos közéleti megnyilvánulásaiival hívta föl magára a figyelmet (ilyen volt a terv a kitűnőek iskolájának létrehozására), ám írói súlyát és jelentőségét tekintve aligha mérhető Máraihoz. Ha ellenben az irodalmi minőség kevesebbet nyomott a latban, akkor az irodalompolitikai szándékok jelentősége megnövekedett. Az bizonyos, hogy Márai bevonása a „társasági” és az „akadémiai” közösségbe inkább az intézményekre vetett jó fényt: hirdethette, hogy nem engedve a hagyományőrzés méltóságából a korszerűségtől sem idegenkednek. Márai „nyeresége” beválasztásaival ennél kevesebb lehetett. Hiszen publikálási nehézségei nem voltak, az ellene indított támadások személyiségét, írásait még érdekesebbé teheték, többektől irigyelt tekintélye nem gyarapodott a hivatalos elismerésekkel. Akkor tehát irodalomfelfogások közötti kompromisszumról beszélhetnénk? A Kisfaludy Társaság-beli székkfogalást

celebráló Voinovich Géza üdvözlő beszéde és Márai Sándor székfoglalója igen finoman érzékeltette a távolságot, mindez azonban nem szünteti meg a följebb föltett kérdésben összegzett problémát. A Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia befogadó gesztusaival (éppen úgy, mint az elutasítóval) kanonizált (illetőleg tanúsította a kánon lényegi változatlanságát).²⁸ Ugyanis mód nyílt arra, a tagajánlás hagyományos formáinak keretei között, valamint az üdvözlő beszéd révén, hogy (nevezzük így) a hivatalosság a maga irodalomeszményébe iktassa be a befogadandó életművét, a maga esztétikai normái szerint értékelje, és akképpen értelmezze, mint a hivatalos kánonba nem egyszerűen beilleszthetőt, hanem mint annak megfelelőt. Minek következtében az a kánon, amely nemcsak az intézmények irodalomtörténeti elvárásai szerint módosulhat (a lényeg föladása nélkül), az intézményekkel személyi vagy más kapcsolatban álló további intézmények tevékenységi körét is meghatározza: az egyetemi és a középiskolai oktatását, a nevezett intézmények kezében lévő tudományos és más típusú sajtóét. Ezzel szemben Márai Sándor nem bocsátkozott ugyan nyílt vitába befogadóival, ám félreérthetlenné tette, hogy nem adja föl különállását, az ő értelmező stratégiái különböznek a hivatalosságétól. Ennek megfelelően önkanonizációs gesztusai (amelyeknek akarva-akaratlanul az intézményi tagságok elfogadása is tevőleges része) nem kívánják az intézmény pozícióit erősíteni, elsősorban önnön legitimációjának szolgálatában állnak. Márainak és az Akadémiának felfogásbeli eltéréseit Pais Dezső jó érzékkel fogta föl, beszédben célzott rá, s maga Márai is megértette a célzást: naplójában nem kevés humorral reagált rá.²⁹ Valójában Márai irodalmi helye a kortárs kritika révén formálódott meg, a hivatalos intézmények „elismerésükkel” csak követték a kortárs kritikát. Ugyanakkor a kortárs kritikával szemben megkísérelték azt, hogy Márai modernségét a maguk eredendő konzervativizmusához igazítsák, a befogadó szerzőben az általuk megrajzolt hagyomány méltó örökösét láttassák, mintegy kiszakítva a kortárs magyar és világirodalmi történésekből. A továbbiakban szó szerint közlöm az akadémiai ajánlás teljes szövegét:³⁰

Az I. osztály B/alosztályába *levelező* tagnak ajánljuk MÁRAI Sándor író.

Régi érdeemes kassai családból származik. Pályája kezdetén verseket is írt, s ez megérzik prózai stíljének hajlékonyságán, belső rezgésén. Első munkáit fiatalos, nyílt, szinte dacos magafeltárás hatja át; ez vezette be az élet s a lélek mélyebb, sokoldalú ismeretébe. Világlátottsága, nagy műveltsége táplálják elmélkedő és bíráló hajlamát, melynek könnyed, szellemes beszélgetés formájában oly vonzó és magvas műveket köszönhetünk, mint a *Napnyugati őrjárat*, melyben párizsi élményeit s angolországi útjának benyomásait foglalta össze; hasonló módon elevenítette fel Kassának az országba való visszatérése idején szülőföldi emlékeit, *Kassai őrjárat* címen. E szemlélődéseivel s magvas megjegyzéseivel rokonok a *Pesti Hírlap*ba szinte naponként írt, jobbára a nap s a mindennapok eseményeire vonatkozó finom, szellemes cikkei, melyekkel mintegy Tóth Béla³¹ népszerű *Esti leveleinek* gazdagabb folytatója.

Szorosabban vett szépirodalmi alkotásai könnyű és gazdag termőerőre vallanak. *Szindbád hazatér(!)* c. könyve Krúdy Gyula emlékét idézi fel; egy szemlélődő és emlékező írónak egy napon át úgyszólván minden gondolatát, ötletét, hangulatát, érzését s ezek el-
lentmondásait megmutatja, belevonva az emlékezők és kívánságok körébe az ország
több vidékének életét, szokásait, egészen az ételek, italok, főzés emlékeztető titkaiig; –
közben megjelenítve a körülete élő ifjú írókat, a neki kedves vendéglőket, alakjaikat, – az
ismerős, bizalmas pincérekkel együtt – egy egész nap minden benyomását, háttérben az
otthon és a család elmosódott képével.

Hasonló pillanatról-pillanatra menő megfigyelés és feltárás a *Vendégjáték Bolzanóban* c.
regény tárgya is. Mintha Carrière módjára szürke fátylakon át nézné és festené alakjait, –
a valóság és az árnyképek határán. E mű stíl tekintetében is szokatlan és merész kísérlet,
de illik a tárgyhoz.

Legújabb regénye, *Az igazi* ismét új módot és hangot keres. Egy házasság történetét
mondja el előbb az elvált feleség, azután a férj, kit egy felébredt régi szerelem ragad ma-
gához. Ez reálisabb a szerző előbbi műveinél. Itt is a lélektani rajz művészenek bizonyul,
– de művésze az előadásnak is; érti a módját, mint lehet a személyes beszélgetést úgy ve-
zetni, hogy észrevétlenül alakuljon ki az alakok külső leírása, sőt egész jelenetek éledje-
nek meg.

A színpadon is megjelent *Kaland* c. művével, mely irodalmi értéke mellett nagy közön-
ségsikert is aratott.

Márai magasrendű író, akit joggal ajánlhatunk megválasztásra.

Az I/B alosztály szavazásán három tagjelölt került szóba, Eckhardt Sán-
dort 33 szóval 6 ellen, Kerecsényi Dezsőt 28 szóval 11 ellen, Márai Sándort 30
szóval 9 ellen ajánlották az összes gyűlésnek, ahol Eckhardt Sándor és Márai
egyként 36 igenlő, 9 elutasító szavazatot kapott, Kerecsényi 34 igenlőt és 11
elutasítót. S bár a Márai mellett voksolók túlnyomó többséget alkottak, a két-
szer kilenc szavazat aligha teljesen elhanyagolható ellenzékét képviselt, ame-
lyet nem győztek meg az ajánlásnak affirmálásról tanúskodó mondatai – va-
lószerűleg még kevésbé Márai művei. Ugyanis igencsak feltűnő, hogy az ek-
korra már gazdag és sokrétű Márai-életműből csupán a legutóbbi esztendőök
néhány regénye, illetőleg színdarabja lett az ajánlás tárgya, az adatbeli pon-
tatlanságokról most nem szólok. Meglehető nagyvonalúsággal siklik el az
ajánlás a Márai-pálya minden kényesnek tekinthető epizódja mellett, s a ré-
gebbi alkotások közül kiemelt *Napnyugati őrző* inkább a *Kassai őrző* pár-
huzamaként kap egy-két, általánosságokban mozgó megjegyzést. Talán a
legfeltűnőbb az akkoriban és azóta is legismertebb Márai-mű, az *Egy polgár
vallomásai* mellőzése. Ennek lehet az az oka, hogy a benne foglaltak nem vol-
tak egy ajánlásba tömöríthetően könnyen beilleszthetők az akadémiai irodal-
mi kánonba, hiszen a címben megjelölt hagyomány, a regénybe foglalt szo-
ciográfia, valamint az olvasóval kötött önéletrajzi paktum egységes művé
szintetizálása, továbbá távolabbi rokonság a *Puszták népével* vagy az *Egy em-
ber életével* megzavarhatta volna az elsősorban formaművészként aposztro-
fált Márai portréját. Azt sem lehet elfelejteni, hogy 1940-re jelent meg a mű-

nek mindmáig utánnymott kiadása, amely az 1934/35-ös változattól helyenként lényegesen eltér. Ennek az eltérésnek oka egyfelől az a per, amelyet az *Egy polgár vallomásai* egyik nevéen nevezett szereplője indított Márai ellen, s amelyet Márai előbb elveszített, majd a per megegyezéssel zárult, s végeredményben öncenzúrához vezetett. Másfelől az 1930-as esztendőök belpolitikai fejleményei (többek között a zsidótörvények) hatottak kényszerítőleg a szerzőre, s több passzus elhagyására készítették.³² E „külső” körülmények valószínűleg kiegészültek az önelemzésnek és írói célkitűzésnek, nyelv- és személyiségtudatnak olyan megítélésével, amely az ajánló akademikusokat elbizonytalaníthatta: miképpen fogja e kevéssé „avantgárd” testület fogadni, ha a Márai-ajánlás középpontjába az *Egy polgár vallomásai* kerülne? Ugyancsak feltűnő, hogy azokat a regényeket és oly módon mutatja be az ajánlók köre, amelyekből a „lélektani rajz művésze” lép elő, megfosztva a műveket nemcsak az időszerűsíthető utalásoktól, hanem a kísérletező író önironizáló, az elbeszéléssel kapcsolatos kétségeit tanúsító eljárásainak tudomásul vételétől is. Ehelyett olyan „elődök” emlegetése révén fogadtatik be a Márai-életmű, amely XIX. századi indíttatást sugall. Tóth Béla ugyan regényíróként sem volt teljesen érdemtelen, igazi területe azonban a művelődéstörténet; 1899-től közölt *Esti levelei* valóban igen népszerűek voltak. Akadémiai elismerése azonban Ady Endrével folytatott polémijának is köszönhető. A XIX. századi Phillip Moritz Carrière (1817–1895) emlegetésével szintén a Márai-regénynek a XIX. századiság felől való olvashatósága hangsúlyozódik. Még a századfordulós látszat–valóság egymásba szövődését is csak megszorítás-sal véli leírhatónak az ajánlók köre, akik közül például Pukánszky Béla a századfordulós osztrák modernségnek igen jó ismerője-mélatója volt. Az eldönthetetlen marad, vajon az akademikusok jóindulatának megnyerése céljából lett-e ilyenné az ajánlás, vagy a Márai-műben a XIX. századi (magyar) regényhagyomány folytatóját látták. Ez utóbbira vall, hogy Pais Dezső méltatásában Kemény Zsigmondot emlegeti, méghozzá a Márai-életmű jellegzetességeit körvonalazva.

Az ajánlás jellegénél és „műfajá”-nál fogva nem tartalmazhat alaposabb elemzéseket, ám az öt ajánló írása (nem lehet tudni, kinek a nevéhez fűződik a végső formába öntés) legfőljebb leírás, óvakodik bárminemű messzebbre tekintő megállapítástól. De talán éppen ezzel érte el célját. Azáltal, hogy az említett Márai-művek efféle megjegyzésekkel és általánosságban mozgó közlésekkel hozzáférhetőek, szerzőjük alkalmassá válhat a levelező tagságra. Következtes, egynemű és töretlen pálya bontakozik ki, amelynek kezdeti szakasza a későbbi előkészítése, a szerző olyan érdemeket mondhat a magáénak, hogy „finom, szellemes cikkek”-et ír, szemlélődései „magvas”-ak; még az sem világos, milyen értelemben „szokatlan és merész kísérlet” a *Vendégjárték Bolzanóban* „stíl”-je, ha a megállapítást korlátozza az, hogy: „de illik a tárgyhoz”. Hiszen tárgy és stíl összehangzása még a normatív irodalom-

esztétika követelményeinek is megfelelni látszik. Az ajánlók gondolatmenete szerint a stílusterés lehetne merész kísérlet; ám akkor feltehetőleg nem ajánlanák a szerzőt. Az ajánlók esztétikai elvárásainak tehát a Márai-életmű (vagy az a része, amelyről az ajánlásban szó esik) megfelel; mindaz, ami leíratik, annak tanúbizonyossága, hogy ennek az esztétikai elvárásrendszernek normái szerint Márai „magasrendű író”, akinek néhány műve olyan szempontok alapján és olyan módon írható le, amelyből kitetszik: része lehet az akadémiai irodalmi kánonnak. Már csak azért is, mivel olyan hagyományokba illeszthető, amelyek a kánon részét alkotják. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a Márai-életmű fokozatos kiteljesedésének rajza a külső forma különbözőzéseire hívja föl a figyelmet, ám például *Az igazi* esetében még az a „formai” érdekesség is szinte csak mellékesen kerül szóba, hogy *ugyanazt* a történetet egy női meg egy férfi elbeszélő beszéli el (egy mai értekező bizonynyal értekezne arról, hogy mi történik akkor, ha a férfi szerző női elbeszélő szerepében szólal meg, méghozzá úgy, hogy szembesíti a férfi-elbeszélővel),³³ ehelyett – megkerülve az elbeszélő/elbeszélés pozicionáltságának kérdését – a „hagyományos” elbeszélés érvényesítését véli fölfedezni az ajánló kör „a személyes beszélgetés” vezetésében. S hogy ennek kimutatása az ajánlás tétje, okozza, hogy az ebben az egyébként kevésbé sikeres Márai-regényben fontos helyet elfoglaló „polgár-problematika” említése éppen úgy elmarad, mint az önéletrajzé.

Az ajánlás végül is elérte célját, Márai levelező tag lett, utóbb „rendes” tag. Hogy milyen jelentőséget tulajdonított székfoglalójának, talán igazolja az a tény, hogy nemcsak 1946-os tanulmánykötetének első darabjával, hanem címadójával is megtette, mivel a címben jelölt két tényező kölcsönhatásában az írói munka s így saját írói munkája egyik meghatározóját jelölte meg. *Ihlet és nemzedék*³⁴ természetesen sokféleképpen értett és kellőképpen elmosódó „fogalmak” ahhoz, hogy alkotó író értekező prózájának tárgyai lehessenek. Ugyanakkor az egybefogott szűkebb (belső) és tágabb (külső) tényezői az írói alkotásnak egyszerre szolgálják az alkotáslélektani mechanizmus belülről és kívülről történő szemlélését/szemléltetését. Valójában Márai önnön helyzetének „diakrón” vizsgálatát végzi el, az MTA hallgatóságára tekintettel a verselemzésnek egy változatára vállalkozik, majd kilépve az egy költő, egy vers (előbb a *Szeptember végén*, majd a *Nemzeti dal*) születése megjelenítésének világából, az irodalmi, filozófiai, tudományos nézőpont esélyeivel játszik el, hogy fejtegetéseinek korszerűségét az írói alkotás feltételrendszerének bemutatásával demonstrálja.

Ami azonban nagyon kevésbé meglepő, hogy Pais Dezső példásan alapos és méltányos, sok fontos kérdésre ráérző megállapítása ellenére „anyagában” és értelmezésében a Máraiéval szemben álló pólust képviseli.³⁵ Márai hivatkozási anyaga súllyal a modernség köréből származik, a Pais által sugallt elkötelezetlen, szinte l’art pour l’art irodalom Márai székfoglalójában

Mallarmé aforizmáját alapul véve jelenik meg, a nyelvi tudatot téve meg központi mozgatónak, nem is szólva Rilkééről, aki „csak költészettel tudott felelni az ihlet és az intuíció csodájának kérdéseire”. Nem mehetünk el szó nélkül Ortega y Gasset megidézése mellett, akinek egy mondatából („Spanyolországban vannak nagy szellemei, de nincs szellemi gerince”) az európai szellemi élet felbomlását, szellemi egységének megszűnését vezeti le. Míg Petőfi „nemzedéke” szellemi gerinc „volt, e nemzedék szellemi élete összjáték volt”, hasonlóképpen Ady „nemzedéké”-é is. Ami külön érdekességként könyvelhető el, hogy az ajánlás hagyományba soroló gesztusait elutasítva, Pais Dezsőnek szintén XIX. századi „elődök” példáját mintegy félretolva (Márai és Pais nem tudtak egymás szövegéről, így az én értelmezésem játszsa egymásba a szövegeket), Márai a *Nyugat* mellett tesz hitet, a nemzedéket szellemi jelentőségében fogva föl, az ortegai mondat változatát megformálva: „milyen színes különbségek, mennyi változat, mily különböző egyéniségek, a tehetségnek milyen bősége és változatossága, de az egész, együtt, mégis *nemzedék, melynek közös ihlete, közös ösztönzése van!* Mindegyik mást mond és másképpen mondja, s mégis mintha ugyanaz a lélek, sugallat, ihlet készítené szólni e nemzedéket!” S ha Pais Kosztolányit jelölte meg mint Márai társát, jóllehet nem vázol föl Kosztolányi–Márai vonalat, annál inkább említi a közelebről meg nem nevezett „elmélkedő hajlandóságú, nagybankicsinyben egyaránt tudatos akadémikus írók”-at, akik közé Márai beválasztásával került; Márai a *Nyugat* íróit egyfelől Ady-nemzedéknek nevezi; ez önmagában is lehetne szubverzív kiszólás, másfelől saját nemzedéke (ha ez esetben ez nem pusztán kronológiai meghatározás) széthullásával szemben az egyediségében is közös irodalmi tudatot formáló együttesként látta. Azt a *Nyugatot*, amelynek ő maga csak kivételes pillanatokban volt munkatársa, és emigrációjában még ezeket a kivételes pillanatokot is feledtetni szeretne volna. Ha kronológiailag tekintjük, Márai mellé állíthatjuk Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, József Attilát és Németh Lászlót. Közülük Szabó Lőrincel kapcsolatokat ápolt, a *Pandorába* verset adott, elismeréssel ismertette a költőtárs egy kötetét, József Attilának tisztelője volt, dokumentumok igazolják, hogy *A Toll* vitáját követően kölcsönösen tisztelték egymást, Illyés Gyulához ambivalens kapcsolat fűzte, amely Márai emigrációjában kölcsönös ellenségeskedéssé fajult. Németh Lászlóról sokáig nem nyilatkozott Márai, Németh viszont éppen nem méltánylással írt Márairól – aztán Márai emigrációjában feltörték a régi sérelmek, s ezek Márai Németh-képére is hatottak. Mégsem a személyes ellentétek, az eltérő tájékozódási formák eredményezték a nemzedék elemeire bomlását. S még csak nem is magyar sajátosságról van szó. Európa – Márai szerint – valaha közös ihlete szenvedett szinte jóvátehetetlen kárt. Az 1930-as években kibontakozó krizeológia diagnózisát eleveníti föl: „A válság, melyben a nyugati műveltség elmerülni látszik, nem egyes szakmák válsága: nincs külön politikai és külön orvostudományi, nincs külön tár-

sadalmi vagy gazdasági és külön irodalmi válság.”³⁶ Az MTA termében mérészen hangzik Márai szava, amely nem elégszik meg a tüneti jelenségek emlegetésével. Ezen a ponton nemcsak ajánló, méltatói, hanem a krizeológusok megállapításai sem elégitik ki; a szellemtörténet tanúságát hívja elő a korszakokról, amelyekben a „szabadság és a humánus eszméje” tette lehetővé azt, hogy kifejlődjék a nemzedék közös ihlete. „Korokban, melyek szükségből vagy a szájas önkény parancsára ez eszméket megtagadják, rövidzárlat következik be a szellemi életben, a gondolkozás láthatára elsötétül. [...] A szabadság és humánus eszméje sugallta minden korban azt a közös ihletet, melyből nagy nemzedékek teremtő erőt, közös szándékot, művészi, irodalmi és tudományos alkotóakaratot merítettek.” S ha a hallgatóságból valaki elértette volna Márai mondatait, az írói világában járatosabbak számára még határozottabban mondta ki ítéletét e „nemzedéktelen” korról, a gazdasági világválságot követő európai válságperiódusról: „A fellázadt ösztönvilág mocsarából időnként felgőzölgő ködök időlegesen elhomályosíthatják az emberi láthatár e fényes eszményeit...”

Ilyen módon Petőfi két versének, egy apolitikusnak és egy politikusnak „esszéisztikus”, az alkotáslélektan meg az életrajz bevonásával történő bemutatása szinte csak ürügyül szolgál Márai számára, hogy a maga különállását, magánosságát európai távlatba és történelmi dimenzióba helyezze. Ugyanakkor az az érvrendszer, amellyel az ihlet és a nemzedék jelentésszerűségeit fejtegeti, az európai hagyománytörténelemből származtatott adalékokkal dúsul föl, jelezve az antikvitás, Goethe, másfelől Erasmus és Luther jelentőségét a lehetséges jelentéstulajdonításokban. S bár saját működését nem prezentálja, előadása záró passzusában másutt már érintett, kifejtett, illetőleg értelmezett téziseivel önnön helyzetét írja körül mint a tartós válságperiódusban betölthető művészpozíciót. Pais Dezső értekezésével semmiképpen nincs teljes összhangban a Máraié, s nem csupán a nyelvész és a költő már Arany János által tematizált eltérő nézőpontja miatt. Kitetszik, hogy a műveltség szerkezetét tekintve, a vers értelmezhetőségén gondolkodva, általában a művészet és a megértés esélyein töprengve lényeges különbségek mutathatók ki az egymás után elhangzó megnyilatkozások között. Márai az első megközelítésben időszerűsíti és egy kissé rövidre zárja a Thomas Mannra emlékeztető „harcos humanizmus” eszméjét; valójában az irodalom „ellenállási” mércéjét emeli a távlatokba, s ezen keresztül a nemzedéki tudat és a nemzeti irodalom kifejlése összefüggéseit érinti. A korszakra utaló mondatok egy műveltség-látomással szembesülnek, s az irodalomtörténet kronológiájával szemben, költői magatartásformák kerülnek egymás mellé mint a kultúrának és az irodalomnak egymásra vonatkoztatható dokumentumai. Az előadás teljes természetességgel gondolja egybe Shelley ódáját és Goethe néhány soros versét, a személyesnek hitt teljesítmények „titokzatos összjáték” sugallataira jöttek létre. „Az ösztönzések, melyek egy igazság és egy

formanyelv kifejezésére készítetik, személyfölöttiek: egy tudományos vagy művészi hajlamú nemzedék egészének ösztönzései.”

Márai hoz néhány példát és érvet a természettudomány képviselőitől. A naplók és újságcikkek ismerői számára ez nem újdonság, annál inkább lepette meg az MTA I. osztályának tagjait, akik az irodalomról gondolkodva már nemigen éltek a biológia vagy a fiziológia szókincsével, mint hajdan a XIX. századi vagy XX. század eleji elődök. Márai egy egységes európai szellemet/tudatot tételez, egy olyan műveltséget, amelyben a humanioráknak és a reáliáknak azonos értékű helyük, jelentésük/jelentőségük van, köztük a viszony mellérendelő. Az új fizikára hivatkozás arra szolgál, hogy a személyiség mibenlétét világítsa meg. Hiszen ha az „egész mindig több, mint az egész alkotó részek teljes összege”, akkor „Az egyén több, mint mindaz, ami az egyént alkotja”, ez lenne a személyiség. Innen a következő lépés: „A vers igazi értelme ilyen többlet: a nagy vers több, mint értelme, több, mint versmértéke, több, mint zenéje.” A közös ihlet messi példája Bolyai Farkas „marosvásárhelyi matematikai kalamitása” (nyilván Bolyai János és Lobacsevszkij azonos irányba futó felismeréseiről van szó), s a politizáló tudósról alkotott ítélet Max Planck egy megjegyzéséből indul ki. A „két kultúra” így Márai előadásában egy: európai, amellyel szemben az ösztönök világa ágaskodik. A befejező mondatok a remény jegyében hangzanak föl; nem tapasztalatot közvetítenek, hanem egy „időtlen, közös ihlet” ellenállásának esélyeit latolgatják.

Pais Dezsőnek nehezebb dolga volt, mint Márainak. Hiszen egy tőle, kutatásaitól idegen területen kellett eleget tennie: kettős feladatra volt kötelezve, méltatásra és kánonba foglalásra. Igaz, e két feladat összeér, hiszen a méltatás egyben a kánonba emelés (és megfordítva). Pais az alábbi Márai-művekre hivatkozik: *Sirály*,³⁷ *Féltékenyek*, *Egy polgár vallomásai*, *Röpirat a nemzetnevelés érdekében*, *Az igazi*, *Előszó a Tanár úr kérem új kiadásához*. Általában a kisebb művekre, újságcikkekre is utal a méltató,³⁸ aki bőséges idézetekkel támasztja alá gondolatmenetét. Márait írói személyiségként látatja, tudatos szerzőként, aki a regények elkötelezettségétől mentes, a röpirat és az újságcikkek elkötelezett szerzőjeként egyaránt jelentős teljesítményt hozott létre. Előadása elején „küldetési” íróként mutatja be szerzőnként, ugyanakkor anyanyelv-tudatát emlegeti ezzel kapcsolatban. Számot vet Márai polgárságképével, itt a bíráló, fogvatkozásokot feltáró analitikus lesz érdekessé, akinek a kegyetlen őszinteség a legfőbb jellemzője. Márai „sötétén látás”-át jórészt Kemény Zsigmonddal mentegeti, hasonlítja össze, előadásának különössége a „képzeti érzékeltetés”-ben és a „hangulati érzetetés”-ben kap megfelelő formát; Márai „a lélek filológusa”, a tudat alá szorult jelenségek megjelenítője. Ily módon „ezért fordul ábrázolásaiban nem ritkán jelképekhez”. A több találó észrevétel kevésbé mutatja be az írói pályát, inkább jellemző vonások megragadására tör. Az emlegetett művekből nem bontakozhat ki kerekded kép Márairól, s még az sem tetszhet ki, valójában miképpen állítható be az Aka-

démia által meghatározott hagyományba a szerző. Arany János és több ízben Kemény Zsigmond emlegetése nem elsősorban a művészi hely kijelölése érdekében, inkább a „mérce” megjelölésében történik. Aztán az előadás befejező szakaszában Pais nem hallgatja el fenntartásait sem, előbb néhány meg nem nevezett Márai-művet minősít „kísérlet”-nek, s ezt nyugodtan helyettesíthetjük „sikerületlen”-nel. Súlyosabb kifogás, mikor „kevésbé helyesnek felismert nézetei”-t, „felfogását” rója föl Márainak. Az homályban marad, hogy mely nézetekről, mely felfogásokról van szó; az úgyszintén, ki ismeri föl ezek „kevésbé helyes” (értsd: helytelen) voltát. A tapintatos fogalmazás ellenére súlyos vádak merültek föl, melyekre a választ az előadó a további művektől várja. Egyben hiszi és reméli, hogy a következő Márai-alkotások már nem tartalmazzák a kevésbé helyes nézeteket és felfogást, egészen durván szólva: azok elvárásainak igyekeznek megfelelni, akik felismerték ezek kevésbé helyes voltát. E feltehetőleg világnézeti/szemléleti ellenvetést követi a művészi – szintén udvariasan, bár eléggé érthetően kijelentve. Maga a szerző sem gondolhatja úgy, hogy elérte fejlődése, tökéletesedése tetőpontját. Azt kívánja tehát az előadó, hogy „az összhang megvalósítására törekvő művészi lélek mihamarabb találja meg a választ olyan kérdésekre, amelyek embervoltunknál fogva – ha nem is egyforma erővel – mindnyájunkat foglalkoztatnak”. A kissé enigmatikus kívánságot értelmezheti a következő mondat: a Márai-művek „pesszimizmusa” lassan felszakadóban van (korábban a Kemény Zsigmonddal rokonítható predesztináló jellemről emlékezett meg Pais Dezső). Jeleket lát olyan típusú megújulásra, amely módosítja Márai személyiség-felfogását, pontosabban ezt a felfogást visszahajlítja a korábbi eszmények felé:

A polgári osztálynak vagy az emberiségnek olyan rendhagyó elemei is jelentkeznek művészeté látóhatárán, akik egy egészséges jövő fejlődésének magvát hordozzák magukban. Újabb munkáiból kitetszőleg alkotó szellemében olyan emberábrázolások ragyognak fel, amelyek annak a tanúságai, hogy az egyén éppen a saját magáért és az egyén fölötti eszmékért való felelősség érzetében meg tud szabadulni önmagától, föléje tud kerekedni önmagának.

Talán nem szükséges bővebben kitérni arra, hogy a kétféle „humánum”-idea között miféle eltérések lehettek. Inkább Márai személyiség-felfogásának, XX. századiságának és a Pais-idézetből kibukó eszményítés XIX. századiságának a különbözőségeire figyelmeztetnék. A Pais által érthető okokból nem emlegetett *Vendégjáték Bolzanóban* maszkos-áruhás-önironizáló játéka vagy *A gyertyák csonkig égnek* félreértés-központú emlékezőtechnikája, nem kevésbé a Pais reményeit beváltatlanul hagyó *A nővér* mitologizálása éppen nem ama összhang felé mutat, amely kívánalomként megfogalmazódott a kanonizációs folyamatban. Hiszen egyfelől a levelező taggá választás és annak ceremóniája félreérthetlenné tette azt az elismerést, amely a hivata-

los irodalomtörténetbe való végérvényes(?) befogadást sugallta, másfelől ebben a processzusban mindkét fél részéről disszonáns hangok zavarták meg az ünnepi szertartást. Márai *Ihlet és nemzedéke* kínos kérdéseket vetett föl, a Petőfi-értelmezések után Márai olyan szellemi tájakra kalauzolta hallgatóit, amelyek meglehetősen távol estek az akadémikusok érdeklődésétől, és amelyek nem a laudator temporis acti (az elmúlt idő dicsérője) önsajnálkozásával számoltak be a nem kizárólag irodalmi válságról. Pais Dezső viszont szokatlan módon méltatásába kifogásait, fenntartásait is beleszötte, azt ugyanis, ami egyelőre nem teheti teljessé és véglegessé (a processzus ellenére sem) a „beavatást”, a kánonba befogadást. Márai természetesen tudta, hogy nem az MTA I. osztályáé az egyetlen, meghatározó irodalmi kánon alkotásának joga és képessége. Korábban a Baumgarten-díjat adományozó kuratórium és a *Nyugat* irodalmával és kritikáival legalább oly mértékben igyekezett a kánonteremtésen munkálkodni, az 1930-as esztendőkből más volt a *Szép Szó*, megint más a *Válasz* (s tegyük hozzá: a hivatalossághoz közel álló *Napkelet* és *Magyar Szemle*) kánona. Ha átlapozzuk az említett folyóiratokat, Márai nevével csak a *Nyugat*-ban találkozunk szerzőként. Mindez nem jelenti, hogy a kritika (együtt az élő irodalommal, olykor az élő irodalom ellenében) ne törekedett volna az ítélezésre, a mérlegelésre, az értékelésre, a különféle rangsorok alakítgatására. Schöpflin Aladár és Várkonyi Nándor irodalomtörténete³⁹ szintén formálta a kánont, Halász Gábor, Szerb Antal és Németh László nem egy átfogó értekezésben (Szerb Antal két irodalomtörténetében) népszerűsített egy szemléletet, magyarázatot, továbbírt egy hagyományt, amelynek Márai folyamatosan részese lett, akár pozitív, akár (Németh László és Veres Péter tanulmányai szerint) negatív értelemben. A Kisfaludy Társaság és a MTA I. osztálya – ismétlem – az 1930-as esztendőkből nyitottabbá vált az újabb irodalmi jelenségekkel szemben, de kimutathatólag fenn akarta tartani magának az ítélezés, a besorolás, a rangsorba állítás jogát. Azok az ünnepélyes külsőségek, amelyek a tagajánlásoktól a székfoglalásig tartottak, látványosan tanúsították a két intézmény működésének folyamatosságát; azt ugyanis, hogy nem hajlandók lemondani a kanonizációban betöltött szerepükről. Még akkor sem, ha többször több helyről érte támadás kánonjukat. Nem is szólva arról, hogy mások korszerűbb módszerrel szervezik, állítják össze a maguk kánonját. Ha az 1920-as évek végén Babits Mihály és Berzeviczy Albert a kettészakadt irodalom kérdéseiről vitázott, az 1930-as esztendő közepétől már többfelé szakadt magyar irodalomról lehetne szólni. Azzal, hogy Márai egész pályáján igyekezett magát távol tartani az irodalompolitikai csatározásoktól, a székértáborhoz csatlakozástól, nem jelenti azt, hogy tőle és róla ne jelentek volna meg olyan írások, amelyek tevékenységét meghatározott szemlélet alapján ne sorolták volna valahová be. Távolsgártartása semmiképpen nem nevezhető világnézeti semlegességnek, akadémiai székfoglalója eléggé beszédes példája állásfoglalásának. Más kérdés,

hogy maradéktalanul egyik – nagy – tábor sem érthetett teljesen egyet Márai fejtegetéseivel. Az mindenesetre meggondolkodtató, hogy az MTA I. osztályába lépése pillanatában is vitaszituáció keletkezett, az irodalom helyzetét (Magyarországon és Európában általában) egészen másképpen ítélte meg ő, mint a vitapartnerré lett beavató, a nyelvtörténész Pais Dezső. Az életművet érintő kifogások lényegiek, s bár talán nyelvfelfogását nem érintik, a személyiség regényi megalkothatóságának problémáit azonban igen. Márai levelező tagként azonban most már „belül” vitázhatott az általában elavultabb nézetek képviselőivel; igaz, efféle nyílt vitára nem került sor. Pais Dezső figyelemztetését azonban nem felejtette el, bár a továbbiakban is a maga útját járta. Önnön írásmódjának felülvizsgálatát nem az akadémikusi intés hatására végzi, és feltehetőleg modorra váló írás- és szerkesztésmódjának bírálata (például Örley Istváné) sem készletti helyzetének, írói magatartásának, regényfelfogásának önelemzésére, stílusa önkritikájában megfogalmazására. Anélkül, hogy eltúloznánk a történelmi körülményeknek nem csupán az életrajzot alakító jelenlétét, az időleges elhallgatás, az írói lét lehetőségeinek végiggondolása szembeesíti önlegitimációs gesztusaival, amelyeknek része volt abban, hogy Márai-„dallamról” lehessen beszélni, illetőleg abban, hogy Márai rádöbbenjen az „ön-epigonizmus” veszélyeire. A *Sértődöttek*-trilógia már jelzi a törekvést a *Sirály* vagy *A nővér* című regényekkel tetőződő (talán a *Válás Budánnal* kezdődő) regényalakzattal való szakításra. Az emigráció új helyzetében érzékelhető egy összetettebb, a szerző és az olvasó közé beiktatott tétova elbeszélő révén bonyolultabbá váló regényszerkesztés kísérlete.⁴⁰

Márai még megérte Magyarországon, hogy rendes taggá választották, székfoglalójára azonban már nem futotta magyarországi idejéből. Így annak sem lehetett szemtanúja és (szenvedő) részese, miként alakult át az MTA, korántsem a tudományos igényeknek megfelelően. Az a furcsa viszony, amely Márait az Akadémiához fűzte, alapulhatott kölcsönös félreértésen, de alapulhatott kölcsönös kompromisszumon is. Az MTA I. osztálya tagjainak zöme szívesen látta Márait az Akadémián belül, a kisebbség viszont nem felejtette, milyen távolság választja el őket Máraitól. Márai – miként a Kisfaludy Társaságról szólva is – azt tudatosította, hogy hajdanában többek között Arany János és Eötvös József „hitelesítette” az MTA-t, s az írók részvétele a reformkori tudós társaságban annak a magyar nyelvnek az ügyét szolgálta, amely itthon is, az emigrációban is meghitt otthona volt. Az MTA I. osztálya keveset tehetett hozzá Márai kanonizációjához, Márainak 1943-tól 1948-ig viszonylag kevés lehetősége volt ahhoz, hogy helyzetét az irodalmi életben újra meg újra meghatározza. Önlegitimációját folyamatosan végezte, s ha a nyilvánosság előtt nem, akkor naplójegyzeteiben, amelyek közül legföljebb az első kötet és az *Európa elrablása* című útirajza láthatott Magyarországon napvilágot. Az 1945-ös esztendő követő kritikai visszhangba is meglehetősen disszonáns-ideologikus hangok csempésződtek be. Márai emigrációs

munkássága nem igazolja vissza az egykori kanonikus törekvések és ellentörekvések segítő vagy gátló szerepét életműve kiteljesítésében. Találkozása az Akadémiával mégsem mellékes epizódja a pályának, bármily kurta időt fog át. A Márai-kanon történetében jellegzetes fordulat, amely legalább annyit segített tisztábban látni, hogy az intézmények kanonizáló akciói korlátozott hatóerővel bírnak, inkább ellenpontjai az élő irodalom és kritika, a „nemzedék” változó, de éppen változásaiban igazán hatásos összjátékának.

1945 után távolságtartás és megértés jellemzi Márai és az MTA I. osztálya viszonyát. Felháborodva jegyzi le, egyes akadémikusok miként követelik túlbuzogva az emigrációból hazatértek bevasztását (például Bolgár Elekét), ugyanakkor mintha egyik egykori ajánlója, Szász Károly iránt mutatna több megértést; egy 1946-os „összes ülés”-ről szólva pedig közeledni látszik a kis-sé messziről nézett akadémikusi magatartáshoz: „Az akadémikusok valamilyen reformról vitatkoznak; a vita érthetetlen és gyermekes; de mennyi szenvedély az öregekben! Megbékélten és derülten hallgatom az izgatott vitát. Különösen a nyelvészek szigorúak és szenvedélyesek. Ki tudja, miféle szenvedélyeket tartogat még számomra az élet?... Meghalni egy igekötőért, stb...”⁴¹

1 MÁRAI Sándor, *Műsoron kívül*, Ujság, 1936. jan. 21., 16. sz.

2 Vö. tőlem: *Márai Sándor (ön)kanonizációja*, Kalligram, 2001, 5: 2–8.

3 Részletező bemutatása tőlem: *Egy röpirat és visszhangja = „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba”*, Bp., 1998, 143–172.

4 MILAN KUNDERA, *Elárult testamentumok*, ford. RÉZ Pál, Bp., 2001, 20.

5 Patrick Chamoiseau: antillai regényíró, Kundera a latin-amerikai írókkal együtt emlegeti („a kreol mesemondóktól származtatja magát”). *I. m.*, 33.

6 Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatéka őrzi Márainak Babitshoz küldött leveleit.

7 VARANNAI Aurél, *Toll és bilincs. Egy liberális újságíró élete*, Bp., 1989, 223.

8 Uo., 224.

9 Vö. tőlem: *Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság*, It, 1999, 573–589.

10 Vö. tőlem: *A levélíró Márai Sándor*, Vigilia, 1999, 858–865.

11 *Herczeg Ferenc. 80 év*, Bp., [1943]. Márai naplójegyzete Herczegről 80. születésnapja alkalmából: *Napló 1943–1944* (1945), Bp., 1990, 88. Márai az 1930-as évek végétől rendszeres munkatársa lett az *Uj Idők*nek, ahol novelláit,

regényeit folytatásokban és lírai karcolatait publikálja. *Ars poetica* címmel például az 1940. márc. 24-i szám 339–340. lapján prózavers-összeállítást közöl. Márai egyébként az Illyés Gyula szerkesztette *Babits-émlékkönyvbe* (1941) is adott írást.

12 Az ajánlás szövegét később közlöm. Vö. MTA Tagajánlások 1942-ben. Kéziratul. Budapest 1942. Egybekötve az Akadémiai Értesítővel, 1942. A választásra 1942. május 16-án, a székfoglalóra 1943. dec. 6-án került sor.

13 Budapesti Szemle 1929, 212. k., 616. sz., 475–477.

14 NÉMETH G. Béla, *A műfaj álarca mögé rejtett személyiség = Szintézis nélküli évek. Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában*, szerk. KABDEBŐ Lóránt és KULCSÁR SZABÓ Ernő, Pécs, 1993, 178.

15 RÓNAY László kutatásaira hivatkozom: *Márai Sándor*, Bp., 1990.

16 Korábban a „hivatalos” cenzúránál is veszedelmesebb tényezőt látott Márai abban, amit „minden irodalmi, gazdasági és kommerciális érdekszövetkezet” érvényesít, azaz a „kommerciális, társadalmi, illemtörvényes cenzúra”-ban. *A cenzúráról*, Ujság, 1932. máj. 22., 112. sz. Az irodalmi mechanizmus efféle

átvilágítása a benne részt vevő nagyfokú tudatosságára vall.

17 *A panoráma*, Ujság, 1930. aug. 24., 191. sz.

18 *A „Pen-Klub” körül*, uo., 1932. febr. 23., 43. sz.

19 *Műsoron kívül*, uo., 1936. jan. 15., 11. sz. Karl von Ossietzky (1889–1938) 1926-tól annak a *Die Weltbühne*-nek volt szerkesztője, amelybe Márai is írt (két cikket, igaz, nem Ossietzky szerkesztősége idején). Vö. KAKUSZI B. Péter, *Márai Sándor és Németország*, Pécs, 2000, 78–81. A német újságíró a náci koncentrációs táborának lakójaként halt meg. Hamsun náci barát megnyilatkozásainak norvég visszhangja Márai állásfoglalásával párhuzamosítható. Vö. Wolfgang BUTT, *„Der Geist ist nicht machtlos”. Die skandinavischen Literaturen im Widerstand 1933–1945*, hg. von Thomas BREMER, München, 1996, 153., 236.

20 Az 1. sz. jegyzetben *i. m.*

21 *Műsoron kívül*, *i. h.*, febr. 8., 32. sz.

22 E kérdésekről: a 3. sz. jegyzetben *i. m.*

23 MÁRAI Sándor, *Ihlet és nemzedék* (1946), Bp., 1992, 204., 193. 130.

24 *A regénygyáros*, Ujság, 1932. febr. 12., 34. sz.

25 A 23. sz. jegyzetben *i. m.*, 78.

26 *Pasteur becsuk*, Ujság, 1935. jún. 16., 136. sz.

27 A 12. sz. jegyzetben *i. m.*, 21–22. Zilahy ajánló meggyeznek a Máraiéival, csak Pukánszky Béla helyébe lépett Rédey Tivadar.

28 A kánon általánosabb kérdéseit tekintve jó hasznát vettem a *Helikon. Világirodalmi Figyelő* tematikus számának: *Kánonok a kis népek irodalmában*. 54, 1998. 3. sz. A számot VARGA László állította össze. E dolgozathoz különösen jó ötleteket kaptam KÁLMÁN C. György, BEZECZKY Gábor és ODORICS Ferenc tanulmányából.

29 MÁRAI Sándor, *Napló 1943–1944*, 112. „Székfoglalóm vegezével a szakosztályelnök – öregúr, akit most látok először, nyelvész, etimológus – felkösönt. Ez a legfonákabb helyzet az életben. Félóra hosszat, a nyilvánosság előtt, szemtől-szembe dicsérnek. Igaz, enyhíti a kínos helyzetet, hogy a nyelvész-elnök szigorú is. Lényegében ezt mondja: »Márai, Márai, maga sok rossz fát tesz a tűzre. De az

Akadémia türelmes, az Akadémia nagylelkű. Még jó útra térhet.«

Végül egy ágyúcsőszerű diploma-tokot nyomnak a kezembe. Most vége az ünneplésnek, akadémikus vagyok. Hazamegyek az ágyúcsővel, holtfáradtan leülök íróasztalomhoz, tanácstalanul pillantok megkezdett és félbehagyott kézirataimra. Most kezdekem a pályát – mint azelőtt mindennap – előlről.”

30 A 12. sz. jegyzetben *i. h.*

31 TÓTH Béla (1857–1907) fő műve *A magyar anekdotakincs I–VI*, Bp., 1899–1904, valamint: *Szájruj szájra*, Bp., 1895.

32 A két változat tartalmi és prózapoétikai szempontú egybevetése várat magára. Mint ahogy a két, különálló kötetre osztottság és az egy kötetbe foglaltság között létező különbség is elemzést érdemelne.

33 PALKÓ Mária, *„Férfiak, amint a nő(i)t írják” = Szövegek között IV. Irodalomtörténeti és elméleti tanulmányok Szegedről*, szerk. FRIED István, Szeged, 2000, 93–108.

34 A 23. sz. jegyzetben *i. m.*

35 Akadémiai Értesítő, 1943, 343–351.

36 Efféle megállapításokat Márai korábban is tett. Szinte taláalomra kiragadva: „Az az erkölcsi válság, az a belső megrendülés, amely velejár a pénzromlással, nem ér meg pillanatnyi gazdasági előnyöket. *Itthon*, Ujság, 1935. márc. 19., 114. sz.

37 Pais Dezső a *Sirályt* az Uj Idők folytatásos regényeként olvasta, egy lábjegyzetében például idéz egy részletet abból a folytatásból, amely az üdvözlő beszéd elhangzásakor még nem jelent meg.

38 Meglepő, hogy néhány akadémikus olvasta Márainak a *Pesti Hírlapban* megjelent cikkeit. Az irodalmi érdeklődéséről kevésbé ismert szlavista nyelvész: Melich János Kerecsényi Dezsőt üdvözlő beszédében idéz Márai *Uborkaszegon* című cikkéből. Akadémiai Értesítő, 1943, 342–343.

39 Pais Várkonyi Nándornak egy *Pannoniában* megjelent írásából idéz.

40 Vö. tőlem: *Az őrzés könyvei* = a 3. sz. jegyzetben *i. m.*, 191–201.

41 MÁRAI Sándor, *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946*, Toronto, 1991, 72., 232., 169–170.